

Розділ 1

СТАВИЩЕ, КВІТЕНЬ 1917 РОКУ

Вона прийшла на сході нового дня, коли серпик місяця збліднув і майже розтанув над обрієм. Владно затарабанила у вікно саме навпроти Марусиного ліжка, ніби добре знала розташування всіх речей у домі. Прийшла по своє і не бажала чекати до ранку.

— Ти?

Маруся перехрестилася, немов це могло захистити її від нічної прояви. Та ж, помітивши це, засміялася.

— Звідки ти взялася?

Марусині руки дрібно трусилися. Вона відразу впізнала мару, що прийшла на поріг її дому чи не із самого пекла. Утім, довга тінь коливалася в тьмяному світлі каганця, яким Маруся підсвічувала сіни, і доводила, що мара — людина. Привиди не відкидають тіней.

— Машко? Хто ж тебе випустив таку? Чи ти здорова?

У прочинені двері тягнуло квітневим холодом, і Марусю від цього, а ще від сильного душевного зрушення взяли дрижаки. Вона вщипнула себе за руку, немов хотіла прокинутися. Нічна гостя помітила цей рух і знову вишкірилася, показавши майже порожній рот, де між чорними пеньками жовтіло кілька вцілілих зубів.

— А ты, наверное, думала, что меня уж схоронили? Я за доченькой пришла! Отдавай мою Зоиньку! Отдавай! А Васи уже, поди, нет на свете... Сгинул ирод, туды ему и дорога... Ненавижу его! И тебя ненавижу! Все ведь из-за вас, проклятых... Ваша вина! Ты виноватая во всем! Если б не ты..

Маруся злякалась і відступила. Рука затремтіла ще дужче, каганець упав на підлогу й розлетівся на друзки, гнотик зашпів і загаснув. У снігах запанував морок, тільки призахідний місяць блідо світив знадвору крізь прочинені двері. Маруся згадала про Юліанову двостволку й хотіла вже скочити за нею, але не встигла. Машка кинулася до Марусі й учепилася їй у горло холодними, наче крига, руками.

— Отдавай Зоиньку! Отдавай! Где ты ее прячешь?

Маруся, на добру голову вища й сильніша за виснажену хворобою Машку, усе ж не могла розтиснути її рук на власній шиї, хоч як старалася. Вона хрипіла, борюкалася, копала напасницю ногами, та все було намарне. Машка дедалі сильніше стискала пальці на горлі суперниці. Благенька хустка збилася з її голови, поріділі сиві пасма, що лишилися від колись розкішного рудого волосся, вибилися на чоло й майже затулили очі, запалені божевільним блиском.

— Убирайся к Ваське в преисподнюю... Хотела быть с ним — и будешь... На веки вечные...

Маруся широко роззявляла рота, груди їй роздирали, очі лізли з орбіт. Вона хотіла закричати, але й цього вже не могла. Перед очима попливли райдужні кола. На мить з'явилася широкоплеча постать Василя — він усміхався Марусі та простягав до неї руки. Вона кинулася до нього, але із жахом побачила, що це небіжчик Юліан Ясенський. Його бліде обличчя віддавало синявою, очі запали й нагадували дві ями, а голова була радше обтягнутим шкірою черепом. Юліан Казимирович однією рукою підкрутив облізлі вуса, як частенько робив за життя, а другою притягнув Марусю до себе й упився їй в уста крижаним поцілунком, немовби запечатав могильним віддихом її живе дихання.

* * *

Часом Машці здавалося, що вона сама вибрала собі хворобу. От люди кажуть про когось «захворів», і Машка була згодна із цим. Сам вибрав собі те, що відділяє тебе від світу нормальних

і здорових людей. Бо як інакше можна було пояснити те, що трапилося з нею? Вона не хотіла й не могла більше жити так, як жила.

Василь поринув у циркове життя. Відчужений і далекий, навмисне повертався додому пізніше нікуди, чимось підвечерював на кухні та частенько й засинав там над чашкою схололого чаю. Прокидався на ранок і лягав на просту кухонну лавку, ніби якийсь лакей, що крадеться з нічної гулянки й боїться розбудити господарів.

Зоя стрімко дорослішала й уже ставила геть не дитячі запитання про батька, про цирк, який вабив її і непокоїв уяву. Донька хотіла бути серед циркових, навчатися їхнього ремесла, а не сидіти цілими днями у квартирі на Тарасівській.

Що ж було робити Машці? Напиватися від безвиході? Вона так і робила. Заливала тугу оковитою, пила, допоки не впивалася до безпам'ятства, а коли дурман трохи спадав, прокидалася серед ночі й плакала від самотності. Нікчемне існування...

Того дня, якраз після Василевої прем'єри, коли вони з Мартою Сур так блискуче відкатали номер, Машка перебрала міру. Опритомніла в порожній квартирі та збагнула, що Василь забрав доньку із собою в цирк. То був початок кінця. Роззирнулася, погукала малу, переконалася, що справді сама, і враз відчула таку тугу, якої ще в житті не знала. Стала жаліти себе, а тоді подалася на кухню напиться води. На столі були залишки нехитрого снідання. Машка ніби побачила, як батько з донькою їли, перемовлялися, підсміювалися над чимось тільки їм двом зрозумілим. Може, і над нею, що, п'яна, колодою валялася в сусідній спальні.

Зненацька Машчин сум перемінився на скажену лють. Спершу на підлогу полетіло все, що було на столі. Потім дісталось старосвітському буфету, де зберігалось їхнє кухонне начиння. Не тямлячи себе, Машка жбурляла тарілки, доки не почувла, як сусіди гатять у стіну. Опритомніла й обвела очима страшне руйновище, на яке перетворилася кухня. Від побаченого стало лячно. Невже це вона зробила? Для чого?

Машка позадкувала й опинилася в передпокої. Схопила з вішака своє пальто, накинула його на просте домашнє плаття й вийшла з квартири. Поволі спускалася сходами й ловила повітря широко розтуленим ротом. Коли врешті вийшла надвір, стало трохи легше. Хотіла спершу бігти в цирк, потім вирішила похмелитися для хоробрості. Пізніше не могла згадати, з ким і де пила. Не могла точно сказати, чи зачинила квартиру та скільки взяла грошей із тих, що Василь завжди залишав на харчі. Блукала вуличками київського середмістя, які всі зливалися в одну, доки не звалилася десь під парканом. Перехожі намагалися розштовхати її, хтось питав ім'я та адресу, проте Машка лише вила у відповідь. Їй раптом перехотілося спілкуватися з людьми, котрі ніколи не були добрими до неї. Запевне, краще за все було б уродитися німою... Мовчки тягнула б свою лямку й не силувалася б порозумітися із жорстоким світом.

Вона вила без упину, коли за нею приїхали санітари, бо хтось із небайдужих урешті викликав карету для душевнохворих. Відтак вирішила, що варто підіграти цим людям у білому, і взялася качатися бруківкою, здіймаючи пил під гавкіт вуличних собак. Санітари, звиклі до подібного, швидко скрутили її, для надійності загорнувши в гамівну сорочку. Машці стало весело, і вона вкусила одного з них за руку, не сильно, лише щоб знав, що з дамами варто поводитися шанобливіше. Санітар у відповідь зацідив їй у зуби, перекинув її в кареті на підлогу й заходився копати ногами. Бідолашна скрутилася калачиком і намагалася затулити бодай голову. У роті відчула солоний присмак крові. Від ударів, що без угаву сипалися на ребра та спину, Машка майже перестала дихати. Біль був нестерпним, але навіть тоді не виникло в неї бажання заговорити зі своїм мучителем. Вона й далі вила, поки не захрипла вкрай.

За кілька днів до Кирилівської лікарні на Подолі, куди завезли Машку, прийшов Василь. Майже годину сидів поруч із нею. Він видався Машці достоту смішним, бо пригортав її до себе, чого вже дуже давно не траплялося, і благав отямитися. О ні! Тільки не це... Цього Машці хотілося щонайменше.

Отямитися — означало б повернутися до того нестерпного життя, яким вона жила останні кілька років. А тут, у божевільні, їй було по-своєму добре. Давали таку-сяку їжу, ніхто не докучав повсякденним «треба й мусиш», жодних тобі обов'язків чи правил, що їх треба конче дотримуватися. Хочеться вити від нестерпного душевного болю — вий, багнеться качатися брудною, у нечистотах підлогою — качайся скільки душа забажає. Навколо — такі ж нещасні жертви суспільства.

Не влаштовували Машку лише дебелі санітари. Вони двічі на день у супроводі сестер милосердя та лікаря з'являлися в палаті й вимагали ковтати гіркі пілюлі, від яких паморочилося в голові, тягнуло на сон і могла, як стій, розпочатися блювота чи діарея, що було значно гірше. «Не буду! Не хочу!» — водала Машка подумки, а вголос лише вила й намагалася викрутитися з чіпких рук санітарів. Це, утім, не допомагало, а тільки погіршувало ситуацію. Ліки пропихували силоміць, незмінно провокуючи блювоту. Машка, як і спершу, силувалася вкусити за руку, що наполегливо пхала пігулки їй у самісіньке горло, однак перестала це робити, коли їй вибили кілька зубів.

За місяць вона призвичаїлася до такого життя. Слухняно ковтала все, що давали. Якщо щастило, вибльовувала й чекала на черговий обхід. Їй було дуже затишно в коконі з ліків і власного небажання жити, як раніше. Тихо та спокійно. Ні журри, ні хвилювання, ні смутку, ні радості. Наче кішка, що ліниво вивернулася на сонечку й забула про все на світі — про своїх кошенят, про те, що має вполювати для них смачну мишу на вечерю, про сусідського kota, який усю ніч муркотів під вікном.

Машка точно не знала, скільки прожила в такому стані. Проте одного дня ліків не дали, а за тиждень перестали давати і їжу. Вона, звісно, не відала, що в її рідному Петрограді, названому так 1914 року, відбулася Лютнева революція, яка зруйнувала імперію, що й без того тріщала по всіх своїх штучних швах. Не знала, що Кирилівська божевільня в Києві фактично припинила своє існування. Персонал потихеньку розходився в пошуках хоч якогось заробітку, а ті, хто лишався

заради службового житла, уже не бажали дбати про хворих, хіба про буйних.

Одного березневого дня Машці кинули подерте пальто, на кілька розмірів більші шкарбани, що нагадували дамські черевики, і благоденську хустку. Стара сестричка допомогла їй убраться й легенько скерувала до воріт.

— Ступай додому... Тут тобі вже нема чого робити. Ти ж здорова ніби, повертайся до своїх. — Старенька перехрестила Машку на прощання й дала їй засохлого житнього коржика.

Машка вийшла за ворота божевільні й отетеріло витріщилася на перехожих, що поспішали у своїх справах. Хтось із розгону налетів на неї, ледь не перекинувши на брук, вилаявся й побіг своєю дорогою. Візниця, що правив простою двоколкою, байдуже проїхав повз, заздалегідь оцінивши, що така не зупинить його, бо в кишенях гуляє вітер. Машка відчула майже фізичний супротив до цього живого життя, яке вирувало за огорожею Кирилівської лікарні. Понад усе на світі вона хотіла назад — до рятівної безтямі. Нерішуче повернулася і підійшла до воріт, але їх уже зачинили. Поторсала клямку й повернулася на мостову.

— Жити набридло, дамочко!

Машка не помітила, як вийшла на бруківку. Лише дивом не опинилася під колесами великого селянського возу, навантаженого мішками з борошном. Дядечко, що правив кіньми, останньої миті відштовхнув її пужалном. Машка полетіла на тротуар і втелючилася в металеву урну. Перед очима застрибали зірочки, у голові загуло, з розбитого носа заюшила кров. Хтось допоміг їй підвестися, іще хтось запропонував носову хустинку.

— Спасибо, родненький... — Вимовивши ці кілька слів, Машка геть не здивувалася, ніби й не було в її житті кількарічного мовчання. Здавалося, що вона просто прокинулася після тривалого сну. — Расшиблась вся... Как теперича домой пойду, дочке и мужу на глаза покажуся?

Машка раптом відчула в собі здатність думати та вирішувати, яка відновилася чи від фізичного удару, чи від емоцій-

ного стресу й загострилася до краю. Струснула головою, здивовано огляділася. Де вона? Що тут робить? Скільки вже часу минуло відтоді, коли востаннє вийшла з дому на Тарасівській? А Зоя... Василь... Що з ними?

На тротуарі з'явилася добре вбрана пані, яка вела за руку доньку-підлітка. Вони говорили про щось своє, зовсім безжурне. Побачили злиденну жінку, що приклала хусточку до розбитого носа, і вирішили перейти на інший бік вулиці. Однак Машка їм не дала. Перегородила шлях і благально склала руки:

— Как пройти на Тарасовскую? Подскажите Христа ради...

Слова повернулися до неї зненацька, без жодного зусилля з її боку, ніби просто спали до часу. Вона кидалася до перехожих, ніби риба, що билася на суходолі, розпитувала дорогу, упізнавала раніше бачені вулички й урешті до вечора таки дісталася Тарасівської.

— Ой, Маня... Ты ли это? Как тебя жизнь истрепала-то... Поправилась, поди? Или новая власть быстрехонько излечила?

На Тарасівській за ці три роки змінилося чимало пожильців, а от двірник лишився той самий. Палкий прихильник самодержавства, він ніяк не міг прийти до тям після того, як цар зрікся престолу, і ледь не щодня заливав тяжке горе око-витою. Двірник став припрошувати Машку випити з ним чарчину «по старой памяти». Однак та пересилила бажання, що раптово виникло при згадці про питво, і відмовилася.

— Не можно мне пить. Доктора крепка-накрепко запретили... — Машка збрехала перше, що спало на думку, і відразу ж спитала: — А что мои?

— Много эти доктора понимают... Чуток выпить можно всегда. — Двірник розчаровано крякнув і підленько посміхнувся, як людина, котра добре знає, що зараз зробить співбесідникові боляче, і вже наперед смакує це. — Твои-то тут и не живут уже... Васька на фронтах сгинул. А дочку вашу он полюбовнице спровадил... Какая-то сильно важная птица из Тарасанского уезда... Заведение держит там. Чайную, вроде говаривали... Ты пойді к Яловым. Они-то адресок имеют...